

WASHINGTON KONSENSÜSÜ'NDEN KÜRESEL MALİ KRİZE MALİ DİSİPLİN VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

Birol KARAKURT^(*)

Özet: Küresel ekonominin son 20 yıllını şekillendiren Washington Konsensüsü, 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerini istikrarlı kılmaları için gündeme gelmiştir. Konsensüsün politika önerileri IMF ve Dünya Bankası gibi Washington merkezli kurumlar tarafından tüm gelişmekte olan ülkelere de önerilmiştir. Konsensüsün en önemli politika önerisi mali disiplindir. Konsensüse paralel uygulanan IMF politikalarında da bütçe açıklarından ve borç stokundan kaynaklanan krizlerin engellenmesi için mali disiplinin sağlanmasına öncelik verilmiştir.

Türkiye'de uygulanan istikrar programları mali disiplini hedeflemesine rağmen yaşanan dönemsel krizler mali kırılganlığın devam ettiğini göstermektedir. Washington Konsensüsün aksine küresel mali krizle birlikte mali gevşeme Türkiye'de de etkisini göstermiş ve mali gevşemenin etkileri merkezi yönetim bütçesine ve orta vadeli programa yansımıştır.

JEL Sınıflaması: E62, G01

Anahtar Kelimeler: Washington Uzlaşması, Mali Disiplin, Küresel Kriz, IMF, Türkiye

Abstract: The Washington Consensus managing global economy last 20 years was initially considered to stabilize the Latin America economies countries in the 1980s. Consensus's policy recommendations have also been adopted by IMF and World Bank, and suggested for whole developing countries. The most important policy recommendation of the Consensus is fiscal discipline. Being consistent with the Consensus's policy recommendations, IMF policies have emphasized the fiscal discipline to prevent economic crises caused by budget deficit and debt stock.

Even though Turkey's stabilization programs targeting to realize fiscal discipline, the occurrence of several economic crises points out the persistency of financial fragility in the Turkish economy. Contrary to the Consensus's policy recommendations, global financial crises encouraged expansionary fiscal policies in several countries, including Turkey. Consequently, the effects of expansionary fiscal policy can be seen in the Turkish central government budget and mid-term programme.

JEL Classification: E62, G01

Key Words: Washington Consensus, Fiscal Discipline, Global Crisis, IMF, Turkey

I. Giriş

1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin içine düştükleri krizleri anlamak ve çözümleri formüle etmek için, bazı tedaviler ve tavsiyeler içeren iki alternatif yorum tartışılmıştır. Bu yorumlardan birisi, neoliberal ya da 'Washington' yaklaşımı olarak ifade edilen yaklaşımdır. Diğerisi ise ülkelerin mali krizlerine odaklanan pratik ya da sosyal demokrat yaklaşımdır (Bresser-

^(*) Yrd.Doç.Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

Preira, 1991:2). Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı krizden 10 yıl sonra belirginleşen ‘Washington’ yaklaşımı, hükümetler ve Latin Amerika'daki elitler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu yaklaşıma göre, Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı krizin iki temel nedeni vardır (Bresser-Preira, 1991:4): Birincisi, korumacılık, aşırı düzenlemeler ve büyük bir kamu sektörü olarak ifade edilen aşırı devlet müdahalesidir. İkincisi, ekonomik popülizm veya mali umursamazlık olarak resmedilen bütçe açığını ortadan kaldırmaya dönük isteksizliktir. Bu çerçevede, Latin Amerika ülkelerinin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin bir daha kriz yaşamamaları ve istikrarlı bir şekilde kalkınmaları John Williamson’un ortaya koyduğu ve ‘Washington Konsensüsü’ olarak adlandırılan politika önerileriyle mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

Washington Konsensüsü sıklıkla neoliberalizm ve piyasa fundementalizmi kavramlarıyla eş anlamlı olarak görülmüştür. Fakat kavramı ortaya koyan Williamson, 1990’da kavramı Latin Amerika ülkeleri için, Washington temelli kurumlar tarafından önerilen düşük yoğunluklu politikalar olarak tarif etmiştir (Williamson, 2000:251,254). Küresel ekonominin son 20 yılını şekillendiren ve küreselleşmenin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynayan Washington merkezli kurumlar ve önerdiği politikalar; bu politikaları uygulayan Arjantin, Meksika, Türkiye gibi ülkelerin 1990’lı ve 2000’li yıllarda yaşadığı krizleri ve 2008 küresel ekonomik krizini öngörmemiş ve piyasanın kuralsızlaştırılması karşısında sessiz kalmışlardır. Oysa Washington temelli kurumlar tarafından önerilen politikalar, krize düşmüş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını minimize edecek politika önerileri olarak düşünülmüştür. Mali disiplin, bu politika önerilerinin en önceliklisidir ve bütçe açığını kontrol ederek ekonomik istikrarı ve mali dengeyi sağlamanın gereğidir.

Ekonomik istikrarsızlığa düşmüş ülkeler ekonomilerini yeniden istikrara kavuşturmak amacıyla IMF ile stand-by anlaşması yapmak için müzakere etmek istediklerinde kendilerine Washington Konsensüsü önerilerinin de içinde olduğu bir paketi uygulamaları koşuluyla destek sağlanacağı belirtilmiştir. Türkiye’nin 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşadığı krizlerden sonra IMF ile imzaladığı stand-by anlaşmaları çerçevesinde yürürlüğe koyduğu istikrar programlarında mali disiplin, programların temel şartlarından olmuştur. Yani, “Washington Konsensüsü” olarak ifade edilen ve Washington merkezli kurumlar tarafından tüm dünyaya önerilen politikalar Türkiye’nin izlediği ekonomi politikalarında da belirleyici rol oynamıştır.

Bu çalışmanın amacı, küresel mali krizle birlikte Washington Konsensüsü’nün mali disiplin anlayışından, mali canlandırma paketleriyle birlikte vazgeçildiğini ortaya koymaktır. Küresel mali krizle birlikte bütçe açığı verme (malî gevşeme) ve mali disiplinden vazgeçme (gevşetme) anlayışının bizatihi Washington temelli kurumlar tarafından önerilmesi de Washington Konsensüsü’nün mali disiplin anlayışındaki değişime dayanak olarak alınmıştır. Bu anlayış değişikliğinin, Türkiye’de mali disiplinde gevşemeye neden olup olmadığı ise, küresel mali krizin mali denge üzerindeki etkisi ve mali disiplinin

gösterge hedefi olan faiz dışı fazla ve bütçe açığı (dengesi) üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, küresel mali krizle birlikte Türkiye'nin bütçe dengesi anlayışında meydana gelen değişim de değerlendirilmiştir.

II. Washington Konsensüsü ve Mali Disiplin

1980'ler ve 1990'larda maliye politikası için temel sorun ekonomik istikrardır. Başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere birçok gelişmekte olan ülke bu yıllarda kısmen büyük bütçe açıklarının neden olduğu yüksek enflasyon ve borç krizi yaşamışlardır. Latin Amerika ülkelerinin 1980'li yıllarda yüksek enflasyon oranı ve durgunluğun birlikte yaşanması olarak tarif edilen kendi tarihlerinin en önemli krizi ile karşı karşıya kalmaları (Bresser-Pereira, 2001:2) sonrasında, krizi anlamak için formüle edilen yaklaşımlardan neoliberal ya da 'Washington' yaklaşımı krize ilişkin pek çok teşhis ve tavsiyede bulunmaktadır. Bu yaklaşım, kalkınmanın destekleyicisi ya da hızlı ekonomik gelişmenin temel belirleyicisi ekonomik politikaları tanımlamaktadır. Aslında, Washington Konsensüsü; ABD Hazinesi, IMF ve Dünya Bankası uzmanları, düşünce kuruluşları ve diğer uluslararası finans kurumlarının ortak politika formüle etmeleri ve bu politikaların tüm dünyada yaygınlık kazanması ve uygulanması gibi bir anlam ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, Williamson, Washington merkezli kurumların belirleyiciliğinde politikaların uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Williamson, 1990, 2000). Williamson'nun ilk olarak 1989'da kullanıldığı 1990 yılında yazdığı "What Washington Means by Policy Reform" isimli makalesinde açıkladığı bu politikaları (Williamson, 1990);

- Mali disiplin
- Yüksek getirisi ve gelir dağılımını düzeltme potansiyeli olan kamu harcamalarına öncelik vermek (sağlık harcamaları, temel eğitim ve alt yapı gibi),
- Vergi reformu (düşük marjinal vergi oranları ve geniş vergi tabanı sağlayan)
- Faiz oranı serbestisi,
- Rekabetçi döviz kuru,
- İthalatın serbestleştirilmesi,
- Doğrudan yabancı sermaye akışlarının (yatırımlarının) serbestleştirilmesi,
- Özelleştirme,
- Deregülasyon (ekonomik bariyerleri elimine eden)
- Mülkiyet haklarının korunması, olarak saymıştır.

Williamson'un önerisi Latin Amerika ülkelerine dönük olmakla birlikte, bu ilkeler daha sonra IMF ve DB'sınca gelişmekte olan tüm ülkelere önerilmiş ve bu çerçevede birçok ülke (Asya ülkeleri, Türkiye, Rusya ve Geçiş ekonomileri) bu politikaları (IMF programları çerçevesinde) uygulamıştır. Politika ilkelerinin uygulanması durumunda ülkelerin ekonomik istikrarı yakalayacağı, güçlü bir ekonomiye kavuşacağı ve kriz yaşamayacağı ifade

edilmiştir. 1990’larda pek çok ülkede uygulanan reformlar üzerinde ülkelerin nesnel koşullarının etkisi olmakla birlikte Konsensüsün de büyük etkileri söz konusudur. Washington Konsensüsü bir markanın adıdır (Naim, 1999), suiistimal edilse de ve her ne kadar bazı önemli eksikliklerinden dolayı önemli eleştirilere maruz kalsa da, küreselleşmeyle ortaya çıkan temel politika yönelimlerinin büyük çoğunluğunu açıklamaya çalışan ve faydaları uzun sürecek faydalı bir tanımlama çabasıdır (Fisher, 2003:8). Fisher’in bu ifadesine karşın Konsensüs’ün, uluslararası ekonomik ve politik yapıdaki değişimler (yeni finansal araçlar-türev ürünler ve özellikle Latin Amerika’da sol hükümetler ve küresel terör tehdidi) ve reform yapan ülkelerdeki yeni içsel ekonomik gerçeklerin (pek çok ülkenin yaşadığı finansal krizler ve deflasyonist süreç) neden olduğu sorunları öngöremediği veya açıklamada yetersiz kaldığı belirtilebilir.

Mali disiplin, konsensüsün en temel politikalarından biridir ve birinci sırada sayılmaktadır. Büyük ve sürekli bütçe açıkları, enflasyon, ödemeler dengesi açığı ve sermaye kaçıışı gibi makroekonomik istikrarsızlıkların temel kaynağıdır (Williamson, 1990). Bu yüzden, mali disiplin, ekonomileri bütçe açıklarından kaynaklanan kırılganlıklara karşı güçlü kılmanın gereği olarak değerlendirilmiştir. Washington Konsensüsü, ekonomilerini dış yatırımcılara açan ve sıkı para politikası uygulayan ülkelerin; ödemeler dengesi açıkları, bütçe açıkları ve yüksek enflasyon probleminden kurtulacağını ifade etmektedir (Hudson ve Sommers, 2008). Mali disiplin; merkezi yönetim, yerel yönetimler, kamu girişimleri ve merkez bankası dahil olmak üzere hesaplanacak bütçe açığının enflasyon vergisine başvurulmaksızın finanse edilebilecek kadar küçük olmasını ifade eder. Enflasyon vergisine başvurulmaksızın finanse edilebilir bütçe açığının büyüklüğü ise GSYH’nın % 2’si kadar olabilir (Uzun, 2003:49). GSYH’nın % 1 ya da 2’sini aşan operasyonel bütçe açığının politik başarısızlıkların nedeni olduğu belirtilebilir (Williamson, 1990).

Mali kemer sıkma politikaları, özelleştirme ve piyasaların liberalleşmesi 1980’ler ve 1990’lar boyunca Washington Konsensüsü’nün üç temel direğiydi. Ülkeler büyük açıklara sürekli dayanamıyordu ve sürekli büyüme hiperenflasyonla mümkün değildi. Belli bir düzeyde mali disiplin gerekliydi (Stiglitz, 2002:75). Bu çerçevede, maliye politikasının enflasyon yönetimi ve özel yatırımlarda bir canlanmayla istikrar üzerinde yoğunlaşması gerektiği ifade edilmiştir. Bu yüzden, maliye politikası; toplam talebi kıstak, enflasyonu kontrol etmek ve borcun daha da büyümesini sınırlamak için bütçe açığına odaklanmıştır (Development Committee, 2006:1). Maliye politikası bütçe açığını düşürmek suretiyle, ekonomik istikrarın sağlanmasına odaklanmış ve 1980-2005 döneminde düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelerde bütçe açığı düşmüştür (Development Committee, 2006:2). Bütçe açığındaki düşüş, harcama yönetimi aracılığıyla sağlanmıştır. Hükümetlerin; kamu harcamalarının yönetiminde mali disiplin, tahsis etkinliği ve operasyonel etkinliği dikkate almaları bu düşüşü sağlamıştır (Development Committee, 2006:2,11).

Washington Konsensüsü'nün vurguladığı özelleştirme, deregülasyon (düzenlemelerin kaldırılması) ve ticaretin serbestleştirilmesi sosyalizm sonrası Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki politika yapıcılarının tarafından tutkulu bir şekilde benimsenmiştir. Afrika ve Asya'da bu politikalara daha temkinli ve ihtiyatlı yaklaşımın olmakla birlikte, aynı zamanda bu politikaların piyasaya geçişi sağlayacağı düşüncesi benimsenmiştir. Piyasa merkezli reformların, ekonominin özel ve kamu kesimi(alanı) arasında tamamlayıcı bir işlev göreceği dolayısıyla (kamu) kurumlarına daha az ilginin verilmesine de neden olacağı ifade edilmiştir. Konsensüsün ortaya koyduğu politika önerileriyle hükümetlere biçilen rol, makroekonomik istikrarın sağlanması ve eğitimin hizmetinin sunulmasının ötesinde bir rol değildir. Fakat, gelişmekte olan ülkelerin 1990'ların sonunda yaşadıkları mali krizler maliye politikasının karşı karşıya olduğu sınırlamaların tartışılmasına neden olmuştur. Bu tartışmalarda, pek çok gelişmekte olan ülke ekonomilerinin uzun dönemli büyüme potansiyelini harekete geçirmek amacıyla Washington Konsensüsü'nün birincil önceliği olan mali disipline işaret edilmiştir. 1990'ların sonu ve 2000'li yıllarda mali disiplin; piyasa(lar), uluslararası kurumlar ve daha sonra da istikrarsızlık yaşayan ülkelerin çoğu tarafından (mali) sürdürülemezlik korkuları, kredi sınırlaması ve zorunlu tasarruf gibi çeşitli nedenlerle talep edilmiştir. Uluslararası kurumlar üzerinde bu sınırlamaları kaldırması için büyük bir baskı ve bu sorunlar etrafında esaslı bir çözüm beklentisi oluşmuştur (Perrotti, 2007:1).

III. Küresel Mali Kriz ve Mali Disiplin

1980'lerden itibaren neoliberal politikaların etkisiyle bazı gelişmekte olan ülkeler özel sektör öncülüğünde ve kamu girişimlerinin desteğiyle ekonomik başarı elde etmiştir. Bu durum, ekonomide özel sektöre daha fazla yer veren Washington Konsensüsü politika önerilerinin, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir büyümeyi sağlayacağı ve gelişmekte olan ülkelerin istikrarsızlığa düşmesini engelleyeceği düşüncesiyle kabul görmesine neden olmuştur. Fakat, neoliberalizm ile eş anlamlı olarak ele alınan Washington Konsensüsü'nün önerdiği politikaların birçoğu daha adil ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamada araç olacağına kendileri birer sonuç haline gelmiştir. Böyle olunca da bu politikalar aşırı noktalara kadar getirilip çok hızlı bir şekilde uygulanmış ve gerekli diğer politikalar dışlanmıştır. Dolayısıyla kemer sıkma politikaları durgunluğa sebebiyet vermiş ve ülkelerin daha büyük risklere maruz kalmasına yol açmıştır (Stiglitz, 2002:76, 91, 95, 108).

Washington Konsensüsü'nün vaat ettiklerini yerine getirmede başarısız olduğu kesinleşince, daha dengeli bir görüşe ihtiyacın olduğu ortaya çıkmıştır. Washington'daki konuşma, "ikincil nesil reformlar", "yönetişim" ve "devletin yapabilirliğini geliştirmeye" doğru değişmiştir. Çok uluslu kurumlar koşullar üzerine yeniden düşünmeye başlamışlardır. Ayrıca, neoliberal inanış üzerinde memnuniyetsizlik ortaya koyan pek çok gelişme de söz konusudur (Rodrik, 2001:2,3): Bunlardan birincisi, Rusya'da fiyat reformu ve özelleştirmenin yasal

destek, düzenleme ve politik desteğin yokluğunda yaşadığı kasvetli başarısızlıktır. İkincisi, Latin Amerika'daki piyasa merkezli reformlara ilişkin yaygın memnuniyetsizlik ve bu reformların büyüme (gerçekleşmelerinde) realizasyonlarında sosyal sigortalar ve sosyal güvenlik mekanizmalarına çok az önem vermesidir. Üçüncüsü, Asya finansal krizinin finansal liberalizasyona geçiş için yapılan çok sayıdaki düzenlemeden kaynaklanmasıdır.

Bu gelişmeler, Washington Konsensüsü'nün ortaya koyduğu politika ilkelerinin pek çok ülkede kararlı bir şekilde takip edilmiş olmakla birlikte, bu ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanması ve korunarak devam ettirilmesini başaramadığı gibi kriz yaşanma olasılığını da yok etmemiştir. Özellikle büyüme, istihdam ve yoksulluğun azaltılması açısından sonuç hayal kırıklığıdır (Stiglitz, 2002:101,105,107). Gelişmekte olan pek çok ülkede, mali disipline katı bir şekilde uyulması ve diğer reform önerilerinin uygulanmasına rağmen bütçe açıkları kontrol edilememiş ve bir süre sonra bu ülkeler yine krize düşmüşlerdir. Küresel mali kriz de bu sürecin son halkasıdır ve ifade edildiği gibi piyasa mekanizmasının kutsallaştırılması kriz yaşanmasını engellememiş aksine bulaşma etkisi yüksek ve dünyanın pek çok bölgesinde çok büyük miktarda üretim kaybına neden olan bir krizle sonlanmıştır. Bu yüzden yirmi birinci yüzyılda piyasa ve kamu arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini daha iyi anlamak ve değerlendirmek gerekir.

İlave olarak, Dünya Bankasının “1990’lı Yıllarda Ekonomik Büyüme: Reformun On Yılından Öğrenilenler” isimli çalışması da orijinal Washington Konsensüsü’nden ne kadar ileri gidildiği ya da ne kadar uzaklaşıldığı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmanın, Konsensüs’ün vurguladığı hususlardan hangilerinin çalıştığı ve hangilerinin çalışmadığı konusunda inançlı bir iddiası yoktur. Politika çeşitliliğine, seçici ve ılımlı reformlara ve tecrübelere olan ihtiyaca (gerekliliğe) vurgu yapmaktadır. “Reformlardan Öğrenilenler” başlığının temel mesajı, kitabın giriş kısmında Dünya Bankası’nın o dönemki başkan yardımcısı Gobind Nankani tarafından “yegane evrensel kurallar oluşturmak değildir ... bizim formüllerden ve akla gelmesi zor ‘iyi uygulamaları’ aramaktan sıyrılmamız gerekir” şeklinde ifade edilmiştir (Rodrik, 2006:3). Yani, küreselleşme sürecinin başlıca muhafızları sürecin gidişatından rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı (Sak ve Çağlar, 2009:2)

Reformdan öğrenilenler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Rodrik, 2006:3): Birinci olarak, geçiş ekonomilerinde üretimde öngörülme derinlikte ve sürekli çöküş söz konusudur. On yıldan daha fazla bir süredir piyasa ekonomisine geçen pek çok ülke kendilerinin 1990’daki üretim seviyesini hala yakalayamamıştır. İkinci olarak, Sub-Saharan Afrika ülkeleri önemli reformlar yapmalarına rağmen politik ve dışsal çevrenin gelişiminde ve dış yardım akışında başarısız olmuşlardır. Üçüncü olarak, Latin Amerika, Doğu Asya, Rusya ve Türkiye’de sık rastlanan ve yıkıcı sonuçları olan finansal krizler söz konusudur. Dördüncü olarak, Latin Amerika’nın kalkınma süreci çok kısadır. Son olarak, Latin Amerika ekonomik devriminin baş figürü olarak ifade edilen

Arjantin 2002 yılında kriz yaşamıştır (Rodrik, 2006:3-4). Arjantin krizi, IMF'in kurtarma operasyonlarının bir kez daha başarısız olduğunu ve önerdiği daraltıcı maliye politikalarının ekonomiyi derin durgunluğa sürüklediğini göstermiştir (Stiglitz, 2002:257). Bu öğretiler, Konsensüsün politika önerilerini içselleştiren ülkelerde içsel ve dışsal şoklara duyarlılık kalkmadığı gibi, sürdürülebilir bir büyüme sürecinin yakalanmadığı ve mali denge sağlam şekilde kurulamadığı için yeni krizlere karşı kırılganlığın da devam ettiği anlamındadır.

Diğer taraftan, piyasa güçlerine güvenmelerine karşın alışılmışın dışında politikalar uygulayan Çin ve Hindistan'da; yüksek seviyede ticaret korumaları, özelleştirme eksikliği, kapsamlı endüstri politikaları ve 1990'lar boyunca gevşek mali ve finansal politikalar söz konusu olmakla birlikte hızlı ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Bu iki ekonomi Washington Konsensüsü önerilerinin oldukça dışındadırlar. Buna karşın, gerçekten bu önerileri uygulayan ülkeler başarılı olmak yerine kötümser ölçüde başarısız olmuşlardır (Rodrik, 2006:4).

Reformlardan öğrenilenler ve bu iki ülkenin deneyimi Washington Konsensüsü önerilerini uygulayan ülkelerin başarısız olduklarını ortaya koymaktadır. İlave olarak, Rodrik, ortada konsensüs diye bir şeyin kalmadığını, artık meselenin onun yerini neyin alacağını tespiti olduğunu belirtmektedir. 2008 kriziyle birlikte sistemin reforme edilmesi tartışmaları tekrar gündeme gelmiştir (Rodrik, 2006; Sak ve Çağlar, 2009:3).

Küresel mali kriz gelişmiş dünya (ABD) merkezli bir krizdir. Krizin pek çok ülke, özellikle de gelişmekte olan ülkeler, için olumsuz dış şok şeklinde yayılma gibi etkileri söz konusudur. Kriz, gelişmiş ve gelişen ekonomilerde önemli üretim kayıpları ve ticaret hacminde daralmayla sonuçlanmıştır. Bu durum beraberinde gelişmekte olan ülkeler için düşük büyüme, ithalat taleplerinin düşmesi ve kredi piyasalarındaki daralma (likidite kıstı) nedeniyle de dış finansmanda ani durmalara neden olmuştur. ABD, yüksek kredi faiz ödemeleri ve düşen konut fiyatları ve satışlarını dengelemek ve toplam talebi artırmak amacıyla yetersiz gördüğü para politikası yerine bir *mali canlandırma* paketini yasalaştırmak zorunda kalmıştır (Batirel, 2009:1). Süreç pek çok gelişmiş ülke başta olmak üzere krizden etkilenen diğer ülkelerinde *mali canlandırma* paketleri açıklamasıyla sonuçlanmıştır. Yani, 'Çürük ipotek' (Ertuna, 2009:8) krizi, 'piyasa tökezlemesi' (Ersel, 2009) yaşanabileceğini ortaya koymuştur. İlave olarak, krizin ABD ile sınırlı kalmaması, diğer ülkelere de yayılması ABD ve diğer ülkelerin içine düştükleri daralmadan çıkış için mali canlandırma paketlerine yani 'uygun' kamu müdahalesi tartışmalarına kaynaklık yapmıştır.

Piyasaları canlandırma önlemleri bir taraftan batma tehlikesi olan mali kuruluşları ve şirketleri kurtarma, diğer taraftan da vergi indirimleri ile halkı harcamalara yönlendirme 'paketlerine' dönüşmüştür (Ertuna, 2009:8). Geçmişte birçok ülkede yaşanan krizlerin büyük bölümü kamu maliyesinin sürekli açık vermesi ve sürdürülemez kamu borçlanma dinamiğinden kaynaklanmaktaydı.

Krizlere, uluslararası kuruluşların tavsiyeleri ise genellikle mali disipline önem verilmesi, kamu harcamalarının kısılması ve kamu gelirlerinin artırılması şeklindedir. Bugün ise mali disiplinden ödün verilmesi anlamına gelen harcama artışlarını içeren mali canlandırma paketleri önlem olarak yürürlüğü koyulmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde bu dönemde açıklanan harcama artırıcı bütçe paketleri iki grupta toplanabilir (Yılmaz, 2008:8): Birinci grup paketler, finansal dalgalanmaları önlemeye yönelik olarak krizin ilk aşamasında ortaya çıkan ve temel hedefi likidite problemi yasayan veya iflasın eşiğinde olan finans kuruluşlarına yardım edilmesini içeren paketlerdir. İkinci grup paketler ise krizin finans sektöründen reel kesime yayılmaya başlaması ile ortaya çıkan ve ekonomik küçülmeyi azaltmaya yönelik olarak kamu harcamalarının artırılması veya reel sektöre kredi desteği sağlanması gibi önlemleri içeren paketlerdir. Bu ikinci grup paketlerde, küresel mali krizin etkisiyle azalan özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarının neden olduğu talep açığının, kamu harcamaları ve vergi indirimleri ile artırılması (kapanması) hedeflenmektedir. İkinci grup paketler (mali canlandırma), bütçe açığı vermeyi yani mali disiplinden vazgeçmeye işaret eder.

Geçmiş dönem krizlerinde çözüm olarak mali disiplinin öne çıkarılmasına karşın, küresel mali krizde mali gevşeme politikalarının önerilmesi dikkate değer bir değişimdir. Amerika'da uygulamaya konan 850 milyar dolarlık mali canlandırma paketinin hacminin Barrack Obama'nın başkan olması sonrasında IMF ve danışmanlarının telkinleriyle 1-1.5 trilyon dolar seviyesine çıkarılması yönünde gelişmeler mali gevşemenin hacmindeki büyüklüğe işaret eder. Gelişmekte olan ülkelerin genişletici politikaları uygulama kapasitesi ise daha sınırlıdır. Yine de, ekonomik faaliyetlerde ciddi bir daralmanın yaşandığı bu dönemde gelişmekte olan pek çok ülkede mali destek paketleri açıklamışlardır. "Gelişmekte olan ülkelerin bir takım mali önlemler almaları gerekmektedir. Bütçede, ekonominin genel dengesini bozmayacak, para politikalarını zorlaştırmayacak ölçüde gevşemeye gidilmesi mümkündür" (Yılmaz, 2008:10). Bu ifadeler, ekonomik daralmanın üstesinden gelmek için mali disiplinden bir süreliğine de olsa vazgeçilebileceğini, yani harcama yapılabileceğini açıklamaktadır. Fakat, mali gevşemenin ekonominin genel dengesi gözetilerek yapılması gereğine de vurgu yapmaktadır.

İç talebin canlı tutulabilmesi, ekonomik daralmanın kontrol edilmesi ve böylelikle ekonomilerin küçülmesinin önlenmesi için kamu harcamalarıyla mali krize müdahale edilmesi, IMF tarafından da yüksek sesle dile getirilmektedir. Krizle birlikte IMF son derece aktif bir politika rolü benimsemiş ve krize eskisinden olabildiğince farklı çözümler ortaya koymuştur. Krize çözüm olarak ortaya konulan programlarda sosyal politikaların tasarımına ağırlık veren seçenekler üzerinde durulmaktadır (Sak, 2009). Ayrıca, IMF, gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında baş gösteren yangını söndürmek için azalan fon akımlarını ikame etmiştir. Dün bütçe açıklarına karşı çıkıp, bütçe fazlasını

savunan Fon'un bugün büyük bütçe açıklarını içeren programları finanse etmesi manidardır.

Konsensüsün, kamunun küçültülmesi ve bütçe açığının kontrol altına alınması yönündeki politika önerileri ülkelerin kriz yaşamasını (ve yaşama olasılığını) önlememiş (kuralsızlaştırılan piyasalar kriz üretir) aksine (bugün) krizden çıkış reçetesi olarak bütçe açığı verilmesi, Washington merkezli kurumlar tarafından önerilmektedir. Bu yüzden, Washington Konsensüsü'nün mali disiplin ilkesinden küresel kriz sürecinde mali gevşeme (harcama) anlayışına doğru bir değişim olmuştur (Ertuna, 2009:9).

Mali canlandırma paketlerinin bütçe açığı ve borçlar üzerindeki etkisi oldukça farklı ve paketlerin doğasına bağlıdır. Geçici önlemler (mali canlandırma), bütçe açığı üzerinde geçici fakat borç seviyesi üzerinde sürekli bir etkiye sahiptir. Bu nitelikteki önlemler çoğunlukla harcama eksenslidir ve belli bir süre sonra sonlandırılacaktır. Sürekli önlemler ise, bütçe açığı üzerinde sürekli, borç seviyesi üzerinde ise birikimli (toplam) bir etki meydana getirir. Kendi kendini finanse eden önlemler ise, hem bütçe açığı hem de borç seviyesi üzerinde geçici bir etki meydana getirirler. Fakat çok az önlem bu niteliktedir. Yatırım harcamaları buna örnek verilebilir (IMF, 2009a:14,15; IMF, 2009b:15,16).

Mali dengeler kısa vadede krizden ciddi şekilde etkilenmiştir. G-20 gelişmiş ekonomilerinin, mali dengelerindeki kötüleşme 2009 yılında 2007 yılına göre ortalama olarak GSYH'nın yüzde 6 oranında tahmin edilmiştir. G-20 gelişmiş ekonomilerin mali dengesindeki kötüleşme ise daha küçük fakat oldukça önemlidir. Kriz, 2003 yılından bu yana olan iyileşmenin tersine dönmesine, G-20 ülkelerinin mali dengelerinde bozulmaya ve gelişmiş ekonomilerin ekonomik büyümeye katkısının daha da düşmesine neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde mali dengedeki bozulmanın yarısı mali teşvik paketleri ve finansal sektörün desteklenmesinden ileri gelmektedir. Gelişmiş ekonomilerde ise, bozulma görece olarak mal ve varlık fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanmaktadır (IMF, 2009a:21; IMF, 2009b, 22). Mali canlandırma paketlerinin uygulanması Washington Konsensüsü'nün bütçe ve harcama disiplini ilkelerinden vazgeçilmesi anlamındadır. Söz konusu paketler, vergi indirimleri ve harcama artışlarını içerdiğinden devlet gelirlerini düşürmüştür, bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur (Ertuna, 2009:8-9). Mali canlandırma paketlerinin G-20 ülkelerinin mali dengesi ve kamu borcu üzerindeki etkileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Küresel Mali Krizin G-20 Ülkeleri Mali Denge ve Kamu Borçları Üzerindeki Etkisi (GSYH %'si olarak, bir önceki döneme göre değişme)

	2008(A)	2009(B)	2008-09 (A+B)
<i>Mali Denge</i>			
Gelişmiş G-20 Ülkeleri	-2.5	-5.5	-8.0
Gelişen Piyasa G-20 Ülkeleri	-0.6	-4.5	-5.1
G-20 Ülkeleri	-1.8	-5.1	-6.9
<i>Kamu Borcu</i>			
Gelişmiş G-20 Ülkeleri	5.8	14.2	20.0
Gelişen Piyasa G-20 Ülkeleri	-1.3	2.3	0.9
G-20 Ülkeleri	3.1	9.8	12.9

Kaynak: IMF, 2009b:22

Tablo 1 incelendiğinde, gelişmiş ve gelişen piyasa ekonomilerinde krizin etkisiyle mali dengenin bozulduğu, gelişmiş G-20 ülkelerinde ise, mali dengedeki kötüleşmenin daha yüksek olduğu görülmektedir. Küresel mali kriz kamu borcunu da olumsuz etkilemiş ve kamu borcunda önemli bir artış yaşanmıştır. Kamu borcundaki artış 2008 yılıyla karşılaştırıldığında, krizin şiddetlendiği 2009 yılında daha yüksektir. Gerek mali dengedeki bozulma gerek kamu borcundaki artış gelişmiş ülkelerin krizden daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır.

G-20 ülkeleri 2009 yılında GSYH'nın % 2'si, 2010 yılında ise % 0.05'i kadar mali canlandırma paketi uygulamayı düşündüklerinden, mali açığın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde keskin bir şekilde genişlemesi (artması) beklenmektedir (IMF, 2009c:xvi). G-20 ülkelerinin açıkladıkları paketlerin (iradi maliye politikası önlemlerinin) GSYH'ya maliyeti, ortalama olarak, 2008 yılı için % 0.05, 2009 yılı için % 2 ve 2010 yılı için % 1.5'dir (IMF, 2009b:14). İradi mali önlemler içeren "Avrupa Ekonomik Kurtarma Planı" ulusal seviyede ve AB GSYH'nın yaklaşık % 0.05 (yarım puan) canlandırma sağlamayı hedeflemektedir. İradi mali önlemlerin büyüklüğü, 2009 için % 1 ve 2010 için % 0.05 olarak tahmin edilmektedir. Bugüne kadar, AB ülkeleri bu plan altında kendi uygulamalarını hayata geçirmiştir. Bu uygulamaların bütçe açığı ve kamu borç seviyesi üzerinde etkileri olacaktır. Bu yüzden, genel kamu açığının Euro bölgesi ülkelerinde, 2007 yılında GSYH'nın % 0.075'lik seviyesinden 2009 yılında GSYH'nın % 2.5'ine ve 2010 yılında ise % 6'sına yükselmesi beklenmektedir (IMF, 2009c:83).

Tablo 2: Genel Devlet Bütçe Dengesinin GSYH'ye Oranı (%)

	2008	2009*	2010*
Avusturya	-0.5	-4.2	-5.6
Belçika	-1.2	-5.9	-6.3
Finlandiya	4.4	-2.9	-4.2
Fransa	-3.4	-7	-7.1
Almanya	-0.1	-4.2	-4.6
Yunanistan	-5	-6.4	-7.1
İrlanda	-7.3	-12.1	-13.3
İtalya	-2.7	-5.6	-5.6
Portekiz	-2.6	-6.9	-7.3
İspanya	-3.8	-12.3	-12.5
Kanada	0.1	-4.9	-4.1
Japonya	-5.8	-10.5	-10.2
İngiltere	-5.1	-11.6	-13.2
ABD	-5.9	-12.5	-10
Gelişmiş Büyük Ekonomiler	-4.6	-10.1	-9.0
Euro Bölgesi	-1.8	-6.2	-6.6

Kaynak: MB, 2009; IMF, 2009.

* Tahmin

Tablo 2 incelendiğinde, 2009 yılında gelirlerdeki azalış ve harcamalardaki yükselişe bağlı olarak bütçe açığı önemli ölçüde artmıştır. Bu durum kamunun borçlanma gereğini yükseltecektir. Yaşanan küresel kriz nedeniyle tüm dünyada bütçe açığındaki artış olduğu görülmektedir. 2008 yılı ile 2009 yılı kıyaslandığında, bütçe açığının GSYH'ye oranı tüm ülkelerde artış göstermiş, bütçe fazlası veren bazı ülkeler kriz nedeniyle bütçe açığı vermeye başlamıştır. Krizin etkisinin kaybolmasının beklendiği 2010 yılında ise, kriz etkilerini hafifletmek için uygulanan destekleyici makroekonomik ve finansal sektör politikalarının etkisiyle ekonomik aktivitelerde bir dönüşüm meydana gelmesi beklenmektedir. Bu durumda mali dengenin iyileşeceği, fakat yine de kriz öncesi döneme göre daha kötü kalacağı tahmin edilmektedir. Tablo 2'ye göre, 2010 yılında bütçe açığının yüksek seviyesini koruyacağı 2009 yılına kıyasla küçük de olsa bir düşüşün yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Wall Street ekonomik çöküşü bir çağın sonuna geldiğini yani Washington Konsensüsü'nün kredibilitesinin bitiğine işaretler (Hudson ve Sommers, 2008). Krizde açıklanan mali canlandırma (kurtarma) paketleri,

Konsensüs'ün öncelikli ve önemli bir hedefi olan mali disiplinden vazgeçildiğini göstermektedir. Dünya Bankasının yıllık toplantılarında bankanın bir yetkilisi kayda alınmaması (off the record) koşuluyla söylediği, “eğer 700 milyar dolarlık kurtarma paketleri açıklanıyorsa Washington Konsensüsü öldü mü diye bir sorunun sorulamayacağını, paket açıklandıysa onun öldüğünü belirtmiştir” (Cooper ve Savage, 2008). Londra'daki G-20 Zirvesi sonrasında açıklanan sonuç bildirgesi ve İngiltere Başbakanı Gordon Brown'un bildirgeyi açıklarken yaptığı konuşma, krizin küresel düzende farklı bir yapılanmaya yol açacağını ve bu dönemde farklı bir söylemin benimseneceğini göstermektedir. Gordon Brown, son 20 yılda küresel ekonominin gündemini belirleyen “Washington Konsensüsü” döneminin sona erdiğini ve yeni bir küresel mutabakata varıldığını açıklarken, devletin ekonomideki rolünün asgariye indirildiği, serbest piyasanın tanrılaştırıldığı ve finans sistemindeki denetim dışı büyümenin adeta kutsandığı dönemin sona ermekte olduğunu da resmen ilan etmiştir (Ulagay, 2009). Yine, IMF ve Dünya Bankasının İstanbul Toplantısında (6-7 Ekim) yapılan (yinelenen) çağrı “*hükümetler canlılık paketlerini vaktinden önce geri çekmemelidir; sonradan gelecek maliyet ne olursa olsun, şu anda güncel sorun küresel talep eksikliğine karşı devlet harcamaları aracılığıyla çözüm bulmak olmalıdır*”. IMF, üye ülke hükümetlerine esnek kredi hattı ve benzeri yöntemlerle destek olmaya devam edecektir (Yeldan, 2009) açıklaması, yıllardır devlet harcamalarının kötü sonuçlarından dem vuran ve devletin ekonomi içindeki ağırlığının azaltılmasını savunan IMF'nin küresel krizle birlikte Washington Konsensüsü politika önerilerinden vazgeçtiği-değişim yönünde sinyaller verdiğinin açık göstergesidir.

IV. Türkiye, İstikrar Programları ve Mali Disiplin

Gelişen piyasalardaki finansal krizler farklı nedenlerle ortaya çıkmış olsa da, onlar benzer senaryo ile devam etme eğilimindedir. Bu ülkelerdeki krizler, sermaye girişlerinin keskin şekilde geri dönmesiyle (sermaye çıkışı ile) başlar. Guillermo Calvo'nun ifadesiyle sermaye girişlerinde “ani-apansız durma” söz konusudur. Ulusal paranın değeri düşer, bankalar likidite sıkışıklığı yaşarlar ve kredilerini geri çağırmaya başlarlar. Firmalar ise masrafları azaltma ve işçi çıkarma yoluna giderler. Ekonomi kısa dönemli yükümlülüklerini yerine getirmek için dış fazlaya ihtiyaç duyar ve yurtiçi talepte keskin düşüş yaşanır (Rodrik, 2009:3).

Pek çok gelişen piyasa ekonomisinin dönemsel olarak yaşadığı bu senaryoyu Türkiye de yaşamıştır. Kriz yaşayan ülkelerin büyük bir kısmı (Türkiye de dahil) IMF ile stand-by anlaşması imzalayarak ekonomilerini yeniden istikrara kavuşturmaya çalışmışlardır. IMF, kendisine ödünç almak için başvuran üyeleriyle yaptığı anlaşmalarda mali disiplini sağlamayı programın en temel şartları arasında saymıştır (Williamson, 1990). Ayrıca, IMF “Washington Konsensüsü” ilkelerine uymayı kredi sağlamanın şartı olarak almıştır (COHA

Research, 2005:3). Ülkelerin içine düştüğü kamu borç problemini aşmak ve borçlanma dinamiklerini sağlıklı bir yapıya kavuşturmak amacıyla uyguladığı programlarda, mali disipline büyük önem atfedilmiş ve faiz dışı fazla verilmek suretiyle borçların sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulacağı ve kamu açıklarının ortadan kaldırılacağı vurgulanmıştır. Ülkelerin farklı zamanlarda uyguladığı bu programların ortak özelliği *mali disiplindir* (Emil ve Yılmaz, 2003:3).

Türkiye sermaye hareketlerine serbesti tanıdığı 1989 yılından günümüze finansal akım kaynaklı üç kriz yaşamıştır (Rodrik, 2009:3-4): Birincisi, 1994 yılında yurtdışı faizler düşük tutulmaya teşebbüs edildiğinde ani sermaye çıkışları gerçekleşince yaşanmıştır. İkincisi, 2001 yılında küçük bir siyasi kriz olduğunda, döviz kuru temelli istikrar programının sürdürülebilirliğinin sorgulanması ve büyük miktarda fonun geri çağırılmasıyla yaşanmıştır. Üçüncüsü, 2008 yılında Amerika’da ipotekli konut kredisi kaynaklı global güven kaygısının sonucunda yaşanmıştır. Birinci ve ikinci krizi aşmak ve istikrarı yeniden sağlamak için hükümetler IMF ile stand-by anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar sıkı maliye politikasına temellenen ve mali disipline büyük önem atfeden düzenlemelerdir. 2001 kriziyle ülkenin kredibilitesi bittiğinden, Türkiye’de geleneksel kırılma kaynaklarını ortadan kaldırmak için para politikası enflasyon hedeflemesi ve merkez bankası bağımsızlığına, maliye politikası ise bütçe açığı ve kamu borcu GSYH oranını istikrarlı tutmaya ya da düşürmeye odaklanmıştır. Türkiye, üçüncü krizi aşmak için ise bir süreliğine mali disiplinde gevsemeye neden olan genişletici maliye politikaları uygulamıştır.

2001 krizinden sonra yürürlüğe konan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın” temel felsefesini, yüksek faiz dışı fazla vermek suretiyle, borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması oluşturmuştur. 2002 yılından sonra ise, kamu maliyesi açısından faiz dışı fazla elde edilmesine dayalı daraltıcı bütçe/maliye politikalarının *mali disipline* uygun olarak daha katılaştırılarak uygulanması söz konusudur. Kamu kesimi temel fazlasının elde edilmesinde konsolide bütçe kilit rol oynamaktadır. Bütçeden yapılacak faiz ödemelerinin aksatılmaksızın yerine getirilmesi sürdürülebilir iç borçlanmanın sağlanması için *olmazsa olmaz* koşul olarak ortaya konulduğundan, faiz dışındaki harcamalarda reel anlamda bir tasarruf yapılması (harcamaların kısılması) gerekli olmuştur (BSB, 2006:38).

2001 krizinden sonra, makroekonomik istikrarı sürekli kılabilecek ve ekonominin etkin, esnek ve üretken bir yapıya kavuşmasını sağlayacak olan yapısal reformlar ile sıkı para ve maliye politikaları uygulanan politikaların temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Sıkı maliye politikası, bütçe açığının düşürülmesine önemli katkı vermiş ve faiz dışı fazla da temel politika göstergesi olmuştur. Maliye politikasının temel önceliği, mali disiplini sağlayarak (iç) borç stokunu sürdürülebilir düzeye indirmek ve makro ekonomik istikrarı koruyacak faiz dışı fazlaya ulaşmaktır. Bu nedenle faiz dışı fazlanın, tüm kamu kesimi için

GSMH'nin yüzde 6.5'ine eşit bir oran bütçe/maliye politikalarında çapa olarak kabul edilmiştir. Faiz dışı harcamalarda tasarruf ve faiz dışı fazla odaklı bütçe/maliye politikalarının uygulanacağına ilişkin kararlılık, 2004 yılı kamu maliyesi performansının başarılı olarak değerlendirilmesinde temel açıklayandır (BSB, 2005:31; BSB, 2006:41). Uygulanan sıkı maliye politikasının doğal bir gereği olarak gelir artırıcı ve harcamaları disipline edici tedbirler alınmıştır (DPT, 2006:16). Ayrıca, “sekizinci plan döneminde; sağlık, sosyal yardım ve sosyal güvenlik sisteminin önemli ölçüde genişletilerek dar ve orta gelirli ile özürülülerin yararlandığı hizmetlerin ve desteklerin artırılmış olmasına rağmen, ... bütçenin faiz dışı harcamalarının GSYH'ya oranında yüzde 1 civarında düşüş gerçekleşmiş” (DPT, 2006:16) olması Washington Konsensüsü'nün birinci önceliği olan mali disiplini anlayışına uygundur.

İlave olarak, kamunun işlemlerine bir standart getiren ve hesapsız harcama yapmadaki kolaylığı önleyen 5018 Sayılı KMYKK kabul edilmiştir. Kamu harcamalarında etkinliği, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmayı amaçlayan 5018 sayılı Kanun'un (tüm unsurlarıyla) hayata geçirilmesi ve 9. Plan döneminde kamu borç stokunun milli gelire oranını düşürme sürecinin devam ettirilmesi, mali disiplinin sürdürülmesine önemli katkı sağlayan gelişmelerdir.

IMF'nin istikrar programlarında, ekonomik verimsizliklerin ve istikrarsızlıkların kaynakları arasında mali disiplinin olmayışını sayması ve ekonomik istikrarsızlığa düşmüş ülkelere kredi sağlamanın ön koşulu olarak mali disiplini sağlamayı önşart olarak belirtmesi, ülkelerin mali disiplini öne çıkaran ekonomi politikalarına zorunlu adaptasyonu getirmiştir. Türkiye'de 2000 yılı sonrası uygulanan sıkı mali politikalar ve mali disiplini sağlama çabaları; IMF ile stand by anlaşmasının ön koşulunu gerçekleştirmek için uygulanan politikalar ve Avrupa Birliğine tam üye olma sürecinde bütçe açığı ve kamu borcuna sınır koyan Maastricht kriterlerini gerçekleştirebilme yönündeki girişimler ile açıklanabilir. Türkiye bu kriterleri maliye politikasının performans göstergesi olarak almıştır. Maastricht anlaşmasında mali disiplinin sağlanmasına yönelik başlıca iki kriter ön plana çıkmaktadır. Bir tanesi, birliğe üye ya da üye olmak isteyen bir ülkenin bütçe açığı GSYH'sının % 3'ünü, diğeri ise kamu borcu GSYH'sının % 60'ını aşamaz kriterleridir. AB tanımlı bu iki referans değer açısından Türkiye'ye ekonomisinin 2002-2007 dönemindeki performansı Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Kamu Maliyesinin ve Mali Disiplinin Performans Göstergelerindeki Gelişme(GSYH %'si Olarak)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bütçe (Dengesi) Açığı	-11.9	-11.5	-8.8	-5.2	-1.1	-0.6	-1.6
Faiz Dışı Fazla (FDF)	5.2	3.3	4.0	4.9	6.0	5.4	4.2
AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku	77.6	73.7	67.4	59.2	52.3	46.1	39.4

Kaynak: HM, 2009.

Tablo 3 incelendiğinde, 2001 krizinden sonra Türkiye'nin aldığı önlemler ve takip ettiği daraltıcı maliye politikası neticesinde bütçe dengesinde esaslı bir iyileşme olduğu görülmektedir. Küresel mali krizin etkisinin yavaş yavaş hissedildiği 2007 yılından itibaren bütçe dengesinde yeniden bir bozulma olduğu fakat bunun çok önemli olmadığı görülmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin borcu stok olarak artmıştır. Bununla birlikte, bütçe dengesindeki iyileşme ve ekonominin 2002-2007 döneminde sürekli büyüme gerçekleştirmesinden dolayı referans gösterge olan AB tanımlı borç stoku GSYH oranında önemli bir düşüş gerçekleşmiş ve Masatricht kriterinin altında bir orana gelinmiştir. Kamu maliyesinin performans göstergelerindeki iyileşme mali disiplin ve istikrarlı büyüme sürecinin sonucudur.

V. Küresel Mali Kriz ve Türkiye'de Mali Disiplin

Türkiye'nin 2001 krizi, finansal olarak (dışa) açık ekonomilerin pek çok kırılganlık kaynağı olduğuna işaret eder. Türkiye evödevini yapmasına (Konsensüs'ün politika önerilerini büyük ölçüde hayata geçirmesine) rağmen, dış finansal piyasalardaki gelişmelere bağımlı (2008 küresel krizde olduğu gibi) olabilir. Krizler ve bulaşma finansal küreselleşme ile birlikte artmıştır. Bu krizlerden çıkarılacak derslerden biri yurtiçi ve yurtdışı şoklara karşı önceden tedbir almak olası değildir, finansal istikrarsızlık kaynaklı krizler(şoklar) her yerde yaşanmaktadır. Bu durum Türkiye gibi orta gelirli ülkeler için finansal entegrasyonun optimal derecesinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, bütünüyle finansal açıklık, en iyi politika olmayabilir (Rodrik, 2009:1-2).

Bu durum özel sektörün finansmana erişimini olumsuz yönde etkilemiştir. 2001 krizi sonrası dönemde piyasa faizlerinin kademeli olarak düşmesi, borçlanma vadelerinin uzaması, bu dönemde fiyat istikrarının ve mali disiplinin tesisine ve korunmasına yönelik politikaların başarıyla uygulanması mali dengede belirli iyileşmelerin sağlanmasının altında yatan temel unsurdur (Yılmaz, 2008:10). Uygulanan politikaların etkisiyle Türkiye ekonomisi küresel kriz (2008) öncesine kadar yüksek büyüme oranları yakalamıştır. Fakat bu büyüme tecrübesinin olumsuz yanları da vardır. Özellikle yurtiçi tasarruflar

düşük ve işsizlik oranları oldukça yüksek kalmıştır. Dış açık artmaya devam etmiş ve yatırımlar olması gerekenden daha düşük kalmıştır. Tüm bunlar ekonomik genişlemenin sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Hatta ipotekli konut kredisi krizi Türkiye’de yaşanmamış olmakla birlikte, Türkiye’nin istihdam yaratmayan (köpük) büyüme süreci problemlerle (artan işsizliklik) birlikte yürümüştür. Diğer bir ifadeyle, 2002-2007 periyodundaki sürekli ve yüksek büyüme oranlarına karşın, Türkiye ekonomisinin kırılganlıkları tamamen ortadan kalkmamış ve küresel krizin Türkiye’yi etkilemesiyle birlikte bu kırılganlıklar tekrar su yüzüne çıkmıştır.

Küresel kriz tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de belirsizlikleri artırmıştır. Artan belirsizlik, hem güven ortamını, hem de ileriye dönük beklentileri olumsuz yönde etkileyerek özel yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik aktivitelerde daralmaya neden olmuştur. ABD kaynaklı 2008 küresel krizi, özellikle gelişmiş ülkeleri (Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere) etkilemiştir. Bu ülkelerle önemli ticaret hacmi olan Türkiye’nin üretim kapasitesindeki artış sınırlanmış ve mevcut kapasitenin kullanımını olumsuz etkilemiştir.

Küresel mali kriz ile birlikte Türkiye ekonomisine egemen olan daralma sürecinin bütçe dengelerini olumsuz etkilemesi olası ve olağandır. Ekonomik daralmanın büyüklüğü ise bütçe açığının büyüklüğünü doğrudan belirleyecektir (Tepav, 2009:1). Krizin etkilerini azaltacak maliye politikalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki göstermesi beklenirken, genişletici maliye politikalarının bütçe açığı üzerindeki etkileri mali disiplinin hangi ölçüde aşındığını da göstermektedir. Türkiye’de açıklanan teşvik paketinin mali disiplin üzerinde gevşetici bir etkisi olduğu açıktır. 2009 yılında küresel büyümedeki belirgin yavaşlama ve deflasyon riskini hafifletmek üzere uygulanan dengeleyici maliye politikaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bütçe dengelerinin bozulmasına (bütçe açıklarının hızla artmasına) neden olmuştur (Yılmaz, 2009). 2009 yılında gelirlerdeki azalış ve harcamalardaki yükselişe bağlı olarak merkezi yönetim bütçe açığı önemli ölçüde artmış, bunun neticesinde de kamu kesimi borçlanma gereği yükselmiştir. Bütçe açığındaki artış yalnızca ülkemize özgü bir durum olmayıp, yaşanmakta olan küresel kriz nedeniyle tüm dünyada karşılaşılan bir olgudur (MB, 2009:27).

Küresel mali kriz Türkiye ekonomisi ve kamu maliyesi performansını önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Büyümedeki daralmaya ve reel sektörü desteklemeye yönelik yapılan indirimlere bağlı olarak vergi gelirlerinde yaşanan düşüş neticesinde merkezi yönetim bütçe açığı hızlı bir artış göstermiştir (MB, 2009:22). Diğer yandan harcamalar, büyümeden bağımsız bir şekilde, bütçede öngörülen düzeyde gerçekleşmeye devam etmiştir. Ayrıca, krizin etkilerini azaltmak amacıyla bazı harcama kalemlerinde ilave artışlar yapılmıştır. Ekonomik aktivitedeki daralma sonucu sosyal güvenlik sisteminin prim tahsilâtı hedeflerin altında kalmış ve sosyal güvenlik sisteminin açığında belirgin bir

artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucu bütçe açığı, borç yükü ve Hazinesinin iç borç çevirme oranı öngörülen düzeyin üstünde artış göstermiştir (DPT, 2009:5).

Küresel mali krizin, Türkiye'nin kamu maliyesi ve mali disiplini üzerindeki etkisini değerlendirmede "Orta Vadeli Mali Plan" önemli bir belgedir. Maliye Bakanlığı'nın hazırladığı 2009-2011 dönemine ilişkin Plan ile ekonomi yönetimi, kriz ortamında mali disipline sıkı sıkıya bağlı kalınacağı kararını almıştır (MB-OVMP, 2008:1). Buna karşın, 2009 yılı başında 10,4 milyar TL olarak öngörülen 2009 yılı merkezi yönetim bütçe açığının yılsonu itibarıyla 62,8 milyar TL'ye ulaşması, 29,8 milyar TL fazla vermesi öngörülen program tanımlı faiz dışı dengenin ise 20,8 milyar TL açık vermesi mali disiplin hedefinden önemli ölçüde sapma gerçekleştiğini göstermektedir. Bütçe dengesindeki bu olumsuz gelişme ve ekonomik daralma, AB tanımlı genel yönetim nominal borç stokunun GSYH'ya oranının artmasına yol açmıştır. 2008 yılı sonunda yüzde 39,5 olan bu oran, 2009 yılı sonunda yüzde 45,4 olarak gerçekleşmiştir (HM, 2010). 2009 mali yılı için başlangıçta öngörülen merkezi yönetim bütçe açığının tutmamasının ve çok daha yüksek bir boyutta gerçekleşmiş olmasının en önemli nedeni küresel mali krizin daraltıcı etkisidir. Bütçe açığı tahmininin tutmaması 4749 Sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetimi Kanunu ile getirilen "mali yıl içinde bütçe kanununda öngörülen başlangıç ödenekleri toplamı ile tahmin edilen gelirler arasındaki fark miktarı kadar net borç kullanımı yapılabilir" şeklindeki yasal sınırın (% 5 + % 5) üzerinde borçlanmaya imkan veren bir yasal düzenlemeyle sonuçlanmıştır. Kanunla getirilmiş olan limitler üzerinde borçlanmak için yasal düzenleme yapma (2009 yılı için hükümete 75 milyar TL'lik borçlanma imkanı vermiştir) mali disiplinden vazgeçildiğinin, yani küresel mali krizle birlikte mali gevşeme anlayışının zorunluluktan da olsa kabul edildiğinin göstergesidir.

Küresel krizin yol açtığı ekonomik daralmanın bütçe gelirlerinde ortaya çıkardığı azalma, sosyal güvenlik transferleri ve başta yatırım harcamaları olmak üzere ekonomiyi canlandırma amacıyla yapılan diğer giderlerdeki artışlar bütçe açığının artmasına (büyümesine) neden olmuştur (MB-Bütçe Gerekçesi, 2009:5).

Kriz tedbirleri kamu maliyesi üzerinde ek tedbirler meydana getirirse de, söz konusu maliyetlere katlanmanın temelinde ekonomik canlanmayı sağlama düşüncesi vardır. 2010-2012 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programda, Türkiye ekonomisinde 2008 yılının son çeyreğinde yaşanan daralmanın 2009 yılında da devam edeceği, 2010 yılından itibaren ise büyüme sürecine girileceği (2010 yılının ilk çeyreğindeki % 11.7 gibi yüksek büyüme) ifade edilmektedir. Söz konusu programda, GSYH'de 2009 yılı için yüzde 6 oranında küçülme, 2010 yılı için ise yüzde 3,5 oranında büyüme öngörülmektedir (DPT, 2009:4; MB, 2009:21).

Büyüme performansındaki kötüleşme, bütçe dengesini de etkilemiş ve bütçe açığı rakamları revize edilmiştir. Katılım Öncesi Ekonomik Program'da 2007 yılından itibaren açık vermeye başlayan genel devlet dengesinin 2009-

2011 döneminde de açık vermeye devam etmesinin beklendiği ve 2009 yılı Programı'nda yüzde 0,3 olarak öngörülen bütçe açığının GSYH'ye oranının %4,6 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir (KEP, 2008). Orta Vadeli Programda (2010-2012) bu rakam daha yüksek (GSYH'nın % 6,6) açık tahmini beklentisiyle yeniden revize edilmiştir. Bütçe açığının revize edilmesinin nedeni, küresel mali krizin ekonomide neden olduğu daralma ve krize karşı uygulanan genişletici maliye politikalarıdır. Orta Vadeli Programdaki öngörü, ekonomik daralmanın hacminin daha büyük olduğunu göstermektedir. Ancak, orta vadeli programda (2010-2012) izlenecek maliye politikasının temel hedefinin ekonomik krizin etkisiyle yükselen kamu açıklarını tedrici olarak makul seviyelere indirmek olduğu belirtilmekte ve bu çerçevede, bütçe disiplininin sağlanması ve kamu kesimi açığının orta vadede kontrol altına alınması için 2011 yılı bütçe döneminden itibaren kamu mali yönetimi, belirlenen mali kural dahilinde uygulanacaktır denmektedir. Mali kuralın amacı orta uzun vadede kamu açığının milli gelire oranının sürdürülebilir bir borç yapısı ile uyumlu bir düzeyde gerçekleştirilmesidir (DPT, 2009:7; MB, 2009:24).

Tablo 4: Küresel Mali Krizin Kamu Maliyesinin (Mali Disiplinin) Performansı Üzerindeki Etkisi (GSYH %'si Olarak)

	2008	2009	2010	2011	2012
Bütçe Açığı	-1.8	-6.6(-5.5) *	-4.9	-4.0	-3.2
Faiz Dışı Fazla	3.5	4.2(-2.2) *	0.7	0.9	1.3
AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku	39.5	47.3(45.4) *	49.0	48.8	47.8

Kaynak: Orta Vadeli Program (2010-2012)

* Parantez içi gerçekleşmemiştir.

Tablo 4'e göre, küresel mali krizin etkisinin hissedilmeye başlandığı 2008 yılından itibaren kamu mali dengesinde bozulma olduğu belirtilebilir. Krizin en yoğun olarak hissedildiği 2009 yılında artan bütçe açığı ve fazla vermesi öngörülen faiz dışı dengenin negatif gerçekleşmesi mali disiplinde gevşemenin göstergesidir. Orta Vadeli Program (2010-2012) döneminde, küresel mali krizin etkisinin hala devam edeceği varsayımından hareket edildiği görülmektedir. Bütçe açığının GSYH'ya oranında, krizin etkisinin en yüksek olduğu 2009 yılına göre düşüş öngörülmekle birlikte, krizin etkisinin tamamen göz ardı edilmediği görülmektedir. Bütçe açığının Maastricht Kriterlerinin üzerinde olduğu ve krizle birlikte mali gevşemenin orta vadeli programa yansıtıldığı görülmektedir. Mali gevşemenin (genişletici maliye politikaları), bir maliyeti vardır. Bu maliyet belli bir süreliğine telafi edilebilir. Fakat, Türkiye gibi kırılğan bir ekonomide bütçe açığının uyacağı reel faiz oranlarının borcun

GSYH'ya oranının artmasına neden olacağı ve sürdürülebilirliğini tehlikeye atacağı açıktır. Tablo 4, küresel krizle birlikte uygulanan genişletici maliye politikası uygulamalarının bütçe açığının artmasına neden olduğu ve artan bütçe açığına paralel olarak da AB tanımlı borç stoku GSYH' oranının arttığını göstermektedir. Oysa, küresel kriz öncesinde AB tanımlı borç stoku GSYH oranı 2008 yılında % 39.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam Maastricht kriteri ve AB ortalamasının altındadır. Küresel mali kriz bu oranın artmasına neden olmuştur. Fakat oran hala AB ortalamasının (%59.2) altında ve sürdürülebilirlik açısından bugün için bir tehlike söz konusu değildir.

Türkiye de, diğer ülkeler gibi, küresel kriz ortamında azalan talebi canlandırma için mali disiplini esas alan daraltıcı politikalardan vazgeçmiş ve mali gevşemeye dayanan canlandırma paketleri uygulamıştır. Yani, Washington temelli kurumların özellikle de IMF'nin devlet harcamalarına aşırı güvensizliğine karşın (mali disiplinden ödün olarak değerlendiriliyor) küresel kriz esnasında harcama artırıcı politikaları uygulamıştır. Fakat, diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye'de finans kesimine yönelik parasal desteklerin olmaması, reel sektörü desteklemek amacıyla uygulanan paketler kamu borç stokunda aşırı artışa neden olmadan dengeleyici bir maliye politikasının izlenmesi imkanı vermiştir.

VI. Sonuç

Washington Konsensüsü olarak ifade edilen politika seti, standart formüller tanımlayan ve ülkelerin bu formülleri uygulaması tavsiyesinde bulunan politika tedbirleridir. Konsensüs'ün öncelikli politika önerisi olan mali disiplin, ülkelerin bütçe açığından kaynaklanan istikrarsızlıkları yaşamaması ve içine düştükleri borç problemlerinden kurtulmanın ve kamu borcunu sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmanın temel politika cevaplarından biri olarak değerlendirilmiştir. Konsensüsün politika önerileri IMF ve Dünya Bankası tarafından benimsenmiş ve istikrarsızlığa düşmüş ülkelere diğer yapısal önlemlerle birlikte mali disipline bağlı kalmaları (uyulması) durumunda istikrarsızlığa düşmeyecekleri söylenmiştir. Yani, Konsensüs sonrasındaki yirmi yıllık dönemde *mali disiplin*, ekonomi yönetiminin performans göstergesi veya mali yapıyı güçlü kılmanın aracı olarak değerlendirilmiştir.

1990'lı ve 2000'li yıllarda pek çok ülkenin yaşadığı krizler, Washington Konsensüsü politika önerilerinin bu politikaları uygulayan ülkeleri daha güçlü kılmadığını, aksine ekonomileri kırılganlıklara (özellikle finansal kırılganlıklara) karşı daha hassas yaptığını göstermiştir. Bu süreçte kriz yaşamayan veya krizlerden minimum düzeyde etkilenen ülkeler ise piyasa güçlerine güvenmelerine karşın, bu politika önerilerini olduğu gibi kabul etmeyen Çin ve Hindistan'dır.

Gelişmekte olan pek çok ülke gibi Türkiye de bu politikaları içselleştiren ve uygulayan ülkelerden biridir. Türkiye'nin 1994 ve 2001 krizini yaşamaması Konsensüsün politika önerilerinin (uygulamadaki aksaklıklara rağmen) ekonomiyi istikrarlı kılmadığı ve başarısız olduğunu göstermektedir.

Buna karşın, 2001 krizi sonrası takip edilen ekonomi programları (nispeten ülkenin nesnel koşullarını dikkate alan) ile mali disiplinin sağlandığı ve kamu açığının kontrol altına alındığı ifade edilebilir. Sürdürülen mali disiplin, yüksek boyutlarda gerçekleşen faiz dışı fazla ile kendisini göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye 2002-2007 periyodunda kamu maliyesi sorununu belli ölçüde çözmüştür. Fakat küresel mali krizle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik aktivitelerde daralma olmuş ve kamu maliyesi dengesi bozulmuştur.

Küresel krizin ekonomi üzerindeki daraltıcı etkisini ortadan kaldırmak ve istikrarı yeniden sağlayarak büyüme sürecini başlatmak için Türkiye de diğer ülkeler gibi kamu harcama artışı ve vergi indirimi içeren politikalar uygulamıştır. Genişletici politikalar, Washington Konsensüsü’nün mali disiplin anlayışından mali gevşemeye(harcama) anlayışına geçildiğini göstermektedir. Mali gevşemenin (mali disiplinden vazgeçmenin) bu süreçte bizzat IMF tarafından da önerilmesi ise paradoksal bir durumdur. Mali canlandırma paketleri, kamu harcamalarının (tüketim ve yatırım) özel sektör harcamaları üzerinde uyarıcı etki (crowding-in) yapabileceği anlayışından hareketle uygulanmıştır. Yani, piyasa güçlerine güvenmek yerine kamunun gücüne güven söz konusudur (Ekzen, 2008). Fakat, 6-7 Kasım 2009 tarihinde St. Andrews’da gerçekleştirilen G-20 Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları toplantısında, IMF tarafından sunulan çıkış stratejisinde “kriz nedeniyle geçici olarak sağlanan mali destekler ekonomi yeterince güçlendiğinde sona erdirilmeli ve faiz dışı fazla, mali disiplinin temel unsuru olmalıdır. Mali disiplinin sağlanması, istisnai durumlar hariç, öncelikli konu olmalıdır” (MB, 2009:8) ifadeleri genişletici (bütçe açığını büyüten) politikaların bir süre daha uygulanacağını ve küresel mali krizle birlikte vazgeçilen mali disiplinin yeniden temin edilmesi için gerek ulusal gerekse küresel ekonominin güçlendirilmesi gereğine işaret etmektedir.

Türkiye, Konsensüsün politika önerilerini içselleştiren bir ülke olarak 1990 yılından sonra üç kriz yaşamıştır. Türkiye’nin krizlere karşı kırılganlığının azaltılabilmesi için daha hızlı (istihdam yaratan-sepekülasyona izin vermeyen) büyümeye ihtiyacı var ve aynı zamanda bu potansiyeli de söz konusudur. Türkiye’nin yüksek ve sürekli büyümesi, büyümenin yurtiçi kaynaklarla finanse edilebilmesi sürekli yüksek tasarrufa bağlıdır. Tasarrufların artırılmasında maliye politikası kritik role sahiptir. Bu bağlamda mali disiplinden vazgeçme-mali gevşeme, verimsiz kamu harcamaları azaltılarak büyüme sürecine katkı yapabilir. Mali disiplinden vazgeçmek kamu harcamalarının özel sektör açısından uyarıcı etkisi de düşünüldüğünde istikrarlı büyüme süreci için de fırsat olabilir.

Kaynaklar

- Batirel, Ö. F. (2008), "Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 7, Sayı 13, 1-9.
- Bresser-Pereira, L. C. (1991), "Washington Consensus or Fiscal Crisis Approach?", University of Chicago, Department of Political Science, East-South Systems Transformations Project. *Working Paper* 6, January 1991, 1-31.
- BSB (2005), 2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, Ankara, [http://www.bagimsizsosyal bilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf](http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf) (Erişim:09.09.2009)
- BSB (2006), IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset, Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu, Ankara. http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2006_Final.pdf (Erişim: 09.09.2009).
- COHA RESEARCH (2005), "The IMF and the Washington Consensus: A Misunderstood and Poorly Implemented Development Strategy", *Weekend Release: Sunday*, July 17, 1-6. <http://www.williambowles.info/americas/imf.html> (Erişim:18.12.2009)
- Cooper, H. ve Savage, C. (2008), "A Bit of 'I Told You So' Outside World Bank Talks", *The New York Times*, October 10.
- Development Committee (2006), "Fiscal Policy for Growth and Development: An Interim Report," Background Paper, DC2006-0003, April, (Washington: World Bank and International Monetary Fund), [http://siteresources.worldbank.org/DEVCOMMINT/Documentation/20890698/DC2006-0003\(E\)-FiscalPolicy.pdf](http://siteresources.worldbank.org/DEVCOMMINT/Documentation/20890698/DC2006-0003(E)-FiscalPolicy.pdf) (Erişim:12.09.2009)
- DPT (2006), 9.Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara., www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1968/plan9.pdf (Erişim:10.11.2009).
- DPT, Orta Vadeli Program (2010-2012), Ankara. www.dpt.gov.tr/DocObjects/.../Orta_Vadeli_Program_2010-2012, (Erişim:10.11.2009).
- Ekzen, N. (2008), "1980 Washington Mutabakatından-2007/08 Washington Krizine: Alternatif Hep IMF", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/EkzenDec08.pdf (Erişim:13.11.2009)
- Ersel, H. (2009), "İşbirliği İradesi Olmadıkça Yeni Görevler IMF'yi Değiştirmez", *Referans Gazetesi*, 24 Ağustos.
- Ertuna, Ö. (2009), "Krizden Alınacak Dersler Yeni Bir Fırsat mı?", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 43, 2009, 6-13.
- Ferhat E. ve Yılmaz H. H. (2003), "Kamu Borçlanması, İstikrar Programları ve Uygulanan Maliye Politikalarının Kalitesi: Genel Sorunlar ve Türkiye Üzerine Gözlemler", *ERC Working Papers in Economics* 03/07, September 2003, 1-54.

- Fisher, S. (2003), "Globalization and Its Challenges", revised ely0119.03, 1-39.
<http://www.ii.com/fischer/pdf/Fischer011903.pdf>
- HM (2009), Borç Göstergeleri, http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine20Web/İstatistikler/Borc_Gostergeleri_Sunumu/borc_gostergeleri.pdf (Erişim:22.11.2009).
- HM (2010), Borç Göstergeleri, http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/İstatistikler/Borc_Gostergeleri_Sunumu/borc_gostergeleri.pdf (Erişim:11.07.2010).
- Hudson, M. ve Sommers, J. (2008), "What is to be Done? The End of the Washington Consensus", "Americia's Best Political Newsletter" *Counterpunch, Weekend Edition*, December 12/14, 2008
- IMF (2009a), "The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis", Prepared by the Fiscal Affairs Department, March 6, 1-51.
- IMF (2009b), "Fiscal Implications of the Global Economic and Financial Crisis", SPN/09/13, June, 1-48.
- IMF (2009c), "World Economic Outlook: Crisis and Recovery", *World Economic and Financial Surveys*, April.
- IMF (2009d), "World Economic Outlook: Sustaining the Recovery", *World Economic and Financial Surveys*, October.
- KEP (2009), 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, Nisan, Ankara.
<http://www.sp.gov.tr/documents/KEP2008.pdf>, (Erişim:17.09.2009).
- MB-OVMP (2008), Orta Vadeli Mali Plan (2009-2011), 8 Temmuz 2008, Resmi Gazete Sayı 26930 (mükerrer) (www.bumko.gov.tr/butce)
- Maliye Bakanlığı (2009), 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim, Ankara.
<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/dg.ashx?DIL=1&BELGEANAH=15042&DOSYASIM=butcegerekcetum.pdf> (Erişim:07.01.2010).
- Merkez Bankası (2009), Finansal İstikrar Raporu, Kasım, Sayı 9, 1-44.
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/bolumI-9.pdf>
- Naim, M. (1999), "Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?", Editor *Foreign Policy Magazine*, October 26, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM> (Erişim:26.10.2009)
- Perrotti, R. (2007), "Fiscal Space"- or Fiscal Policy under Constraints?, *World Bank Research Digest*, Vollume 2, Number 1, Fall 2007, 1-2.
- Rodrik, D. (2001), "Development Strategies For The Next Century", August, 1-55.
<http://www.eclac.org/prensa/noticias/comunicados/6/7616/DaniRodrik29-08.pdf>
- Rodrik, D. (2006), "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?", January, http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Lessons%20of%20the%201990s%20review%20_JEL_.pdf

- Rodrik, D. (2009), "The Turkish Economy After The Crisis", *Turkish Economic Association Discussion Paper* 2009/9, 1-26. (<http://www.tek.org.tr>)
- Sak, G. (2009), "Kahn Sosyalist Olmasa, IMF Böyle Olur muydu?", *Referans Gazetesi*, 13.Ekim.
- Sak, G. ve Çağlar, E. (2009), "Washington Mutabakatı'ndan 'İstanbul Kararları'na: Nereye Doğru Gidiyoruz?", *Tepav Politika Notu*, Ekim, 1-6.http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV_PN_Istanbul_Kararları.pdf (Erişim: 17.01.2010)
- Stiglitz, J. E. (2002), Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (Çeviren: Arzu Taşcıoğlu ve Deniz Vural), Plan B, 2.Baskı, İstanbul.
- TEPAV (2009), "Ekonomik Krizin Bütçe Dengesi Üzerine Muhtemel Etkileri: 2009 Yılı Türkiye Merkezi Bütçe Büyüklüklerine İlişkin Tahminler", *Tepav Küresel Kriz Çalışma Grubu Değerlendirme Notu*, 1-4.
- Ulagay, O. (2009), "Dünya ve Türkiye Komadan Çıkıyormu?", *Milliyet Gazetesi*, 5 Nisan.
- Uzun, M. (2003), Washington Konsensüsü Çerçevesinde Dünya Ekonomisinde Yeniden Yapılanma Süreci ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.
- Williamson, J. (1990), "What Washington Means by Policy Reform", Peterson Institute for International Economics Speeches, Testimony, Papers, In: Edited by John Williamson, *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Washington DC., Peterson Institute for International Economics Published April 1990, November 2002, <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=486> (Erişim:20.11.2009)
- Williamson, J. (2000), "What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?" *The World Bank Research Observer*, vol. 15, no. 2 (August 2000), 251-264.
- Yeldan, E. (2009), "İstanbul Kararları: IMF Değişti mi?", *Cumhuriyet: Ekonomi Politik*, 7 Ekim, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan232_07Ekm09.pdf (08.12.2010)
- Yılmaz, D. (2008), "Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız?", *Türkiye Ekonomi Kurumu Küresel Kriz ve Bunalım Çalıştayı*, 27-28 Aralık, 1-13.
- Yılmaz, D. (2009), Bakanlar Kurulu/TBMM Plan Bütçe Komisyonu Sunumu, 21 Nisan. (www.tcmb.gov.tr)